

Blanka Soukupová
Fakulta humanitních studií
Universita Karlova v Praze

Praga – robotnicze miasto pod przymusem

Nowy pejzaż miasta w okresie powojennym

Abstract

In the course of the 19th century, Prague, the political, economic and cultural centre of the Czech lands, witnessed the formation of a new social class – the working class. Driven by industrialization, the core of this class consisted of factory workers. Industrial cities were newly divided into commercial and residential districts; in Prague, workers sought accommodation near the city centre. Working-class Prague became a major part of Czech Prague. In the last three decades of the 19th century, the working class expanded out to the Prague suburbs, but the suburbs did not become working-class areas. The districts of Holešovice, Libeň, Smíchov, Košíře and the eastern part of Karlín were heavily working class, because tenement houses there offered plenty of cheap apartments. The construction of apartment complexes for factory workers began in the 1860s and reached a peak from the 1890s to the first decade of the 20th century. In 1921, 37.4% of the capital's population was working class.

As a consequence of the outcome of the Second World War, however, a new political force, i.e. the communist party, backed by manual labourers, began to demand the entire municipal space for itself. The memory of the city and even its social structure was to become “working class”. The author analyses the mechanisms by which this ideological plan was to be achieved: settling the city centre with labourers, removing the political undesirables from Prague, cleansing the Dejvice district of its “bourgeois” class, rewriting the history of Prague, reconstructing “ideologically appropriate” landmarks, establishing museums of the workers’ movement, creating a new “ideological” urban center, and increasing investment into the suburbs of the city.

Key words: Prague, working class city, post-war period

***

W XIX wieku w Pradze, w centrum politycznym, gospodarczym i kulturalnym ziem czeskich uformowała się nowa warstwa społeczna – klasa robotnicza. W związku z uprzemysłowieniem jego rdzeń tworzyli robotnicy w fabrykach. W miastach przemysłowych na nowo wyodrębniło się jego środowisko rodzinne oraz środowisko pracy; robotnicy w Pradze poszukiwali miejsca zamieszkania przede wszystkim w centrum miasta. Tzw. Praga robotnicza stała się znaczącym elementem czeskiej Pragi. W ostatnim trzydziestolecu ubiegłego stulecia klasa robotnicza zaczęła przesuwać się na praskie przedmieścia. Ale nie one stały się lokalizacją robotniczą.

Charakter robotniczy miały głównie Holešovice, Libeň, Smíchov, Košíře, część wschodnia Karlína, gdzie oferowano tanie mieszkania najemne w galeriowcach. W latach 60. (ze szczytem przypadającym na lata 90. do pierwszej dekady XX wieku) zapoczątkowano budowę kolonii mieszkalnych dla robotników fabrycznych. W 1921 roku klasa robotnicza stanowiła 37,4 % ludności stolicy.

Ze względu na wyniki drugiej wojny światowej nowa siła polityczna – partia komunistyczna, opierająca się na pracownikach fizycznych – zaczęła rościć sobie prawo do całej miejskiej przestrzeni. Pamięć miasta oraz jego struktura społeczna miały stać się „robotniczymi”. Autorka analizuje mechanizmy, za pomocą których dążono do osiągnięcia niniejszego planu ideologiczno-politycznego: zasiedlanie centrum miejskiego przodownikami pracy, eksmisja z Pragi niepożądanych dla państwa osób, oczyszczenie Dejvic z warstw „burżuazyjnych”, spisanie nowej historii Pragi, przebudowa ideologicznie „odpowiednich” zabytków, zakładanie muzeów ruchu robotniczego, utworzenie nowego „ideowego” centrum miejskiego, zwiększenie inwestycji na rzecz peryferii.

Słowa kluczowe: Praga, robotnicze miasto, okres powojenny

Data wpływu: 31.10.2014

Data akceptacji: 01.07.2015

Powstanie robotniczej Pragi

Proces modernizacji społeczeństwa związany jest z szerokimi przemianami miast, z industrializacją oraz stosunkami międzyludzkimi w nich istniejącymi¹. Dlatego historia współczesnych społeczeństw jest przede wszystkim historią miast². W połowie XIX wieku Praga, stolica państwa czeskiego, stała się znaczącym ośrodkiem przemysłowym (produkcji porcelany i wyrobów włókienniczych, głównie drukowanie kretonu, od połowy XIX wieku zwłaszcza przemysłu maszynowego)³. W tym czasie na praskich przedmieściach powstał kompleks budynków fabrycznych w dzielnicach Smíchov i Karlín⁴. Praska klasa robotnicza, której trzonem byli pracownicy fabryk⁵, ukształtowała się w ostatniej trzeciej części XIX wieku⁶. Do praskiej przestrzeni publicznej weszła ona świętując Pierwszego Maja (1890)⁷ i dziewięć lat przed pierwszą wojną światową poprzez masowe demonstracje, popierające powszechne, równe i tajne prawo wyborcze (1905)⁸.

¹ This study was supported by the grant project of the GA ČR No. P 410/12/2390. Horská, Maur, Musil... 2002.

² Schott 2008, s. 459-479.

³ Robek, Moravcová, Šťastná 1981, s. 6, s. 12; Horská-Vrbová 1970, s. 59, s. 63.

⁴ *Museum...*1957, s. 21-22.

⁵ Robek, Moravcová, Šťastná 1981, s. 5-6.

⁶ Ibidem, s. 25-26; Moravcová 1983, s. 71-76.

⁷ Robek, Moravcová, Šťastná 1981, s. 22-23; Urban 1982, s. 400-407.

⁸ Robek, Moravcová, Šťastná 1981, s. 28.

W połowie ubiegłego wieku robotnicy prasy mieszkali w centrum miasta⁹, jednak w latach 40. (masowo 60.) zaczęli przeprowadzać się również do podmiejskich i miejskich miejscowości Karlín¹⁰, Smíchov, Libeň¹¹ i Holešovice-Bubny¹². Žižkov powstał w „szczerym polu” jako przedmieście mieszkalne, a nie przemysłowe, dla drugiego pokolenia imigracji robotniczej¹³. W tym czasie robotnicy stanowili niecałą 1/3 mieszkańców Pragi, mieszkających głównie na przedmieściach, zorganizowanych w licznych stowarzyszeniach¹⁴. Ostatnia fala imigracji robotniczej zasiedliła przedmieścia trzeciego pokolenia (Vysočany, Dejvice, Michle, Bubeneč¹⁵). W tym czasie Karlín i Smíchov zamieniły się w przedmieścia willowe dla urzędników i rzemieślników¹⁶. Josefov, część Holešovic-Buben, Bubeneč i Dejvice swój robotniczy charakter utraciły w okresie międzywojennym¹⁷. W tym czasie na peryferiach wyrosły również kolonie robotnicze¹⁸.

Znaczenie tradycji w powojennym społeczeństwie socjalistycznym

Przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza zmiany funkcji tradycji industrializacji, która w marksistowskiej historiografii utożsamiana jest z powstaniem społeczeństwa kapitalistycznego i nowej grupy społecznej – robotników¹⁹ w powojennym społeczeństwie socjalistycznym na przykładzie Pragi.

System, który deklarował władzę ludu: w ówczesnym pojęciu robotników, chłopów i tak zwanej inteligencji pracującej²⁰, przyszedł nie tylko z ideą nowego człowieka, budowniczego socjalizmu i komunizmu, ale również z myślą nowego wizerunku jego miasta²¹. Ponadto nowy system stworzył wiele miast i osiedli w „szczerym polu”²². Ich wygląd i znaczenie również odpowiadały istniejącej ideologii społecznej. W szczególności stolice państw socjalistycznych miały stać się płaszczyzną, na której powstawało przyszłe idealne społeczeństwo bez różnic klasowych, społeczeństwo pracujących, ale też dobrze odpoczywających ludzi (w duchu często cytowanego przysłowia «Bez pracy nie ma kołaczy»).

⁹ Dotyczy 64%, tzn. 79 528, mieszkańców (Robek, Moravcová, Šťastná 1981, s. 14).

¹⁰ Míka 1975, s. 113-114.

¹¹ Robek, Moravcová, Šťastná 1981, s. 7, 13, 8.

¹² Pešek 1999, s. 145.

¹³ Robek, Moravcová, Šťastná 1981, s. 13, 18.

¹⁴ Ibidem, s. 14, 20.

¹⁵ Ibidem, s. 24.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Klímová i in. 1981, s. 260.

¹⁸ Ibidem, s. 273; Kotěra 1921, s. 2.

¹⁹ Klusáková 1986, s. 14-15.

²⁰ Kalinová 2004, s. 87-89.

²¹ Kohout, Vančura 1986, s. 172-174.

²² Pavelčíková 2010, s. 54-55.

Nowa tożsamość miast powstawała na zasadzie oddzielenia się od miast poprzedniego systemu – miast kapitalistycznych. Powojenni inżynierowie społeczni od samego początku uświadamiali sobie, że nawet w społeczeństwie socjalistycznym budowa miast będzie wyjątkowa, chociaż liczyli na stopniowe wyrównywanie poziomu życia w mieście i na wsi. Negatywną ocenę kapitalistycznego miasta w przeszłości łączyli przede wszystkim z jego przemysłem. Kapitałiści rzekomo nadali miastu charakter maszyny produkcyjnej. Miasto kapitalistyczne charakteryzowało się rzekomo głębokim zróżnicowaniem pomiędzy luksusowym centrum dla „burżuazji” i zaniedbanymi peryferiami dla robotników²³. W negatywnej ocenie współczesnego miasta kapitalistycznego widziano ośrodek idei nowej wojny, miejsce, gdzie w największym stopniu koncentrowały się podziały społeczne²⁴. Kapitalistyczne miasto było miejscem, gdzie wychodziła prasa, oczerniająca państwa socjalistyczne, ponieważ zazdrościła im ich sukcesów twórczych. Jednocześnie było również miejscem beczynności i upadłej oraz lubieżnej rozrywki. Natomiast miasto socjalistyczne, miasto robotnicze upowszechniało ideę pokoju. Miało zapewnić dobre wykształcenie wszystkim utalentowanym młodym ludziom, miało nauczyć mieszkańców nowego myślenia, miało zagwarantować dobrej jakości i tanie budownictwo mieszkalne, dobrą jakość usług, szlachetną rozrywkę.

Mit Pragi robotniczej po przewrocie lutowym

Sprzeczne poglądy na temat miasta dwóch systemów politycznych pojawiły się po przewrocie lutowym również w Pradze, stolicy przywróconej Republici Czechosłowackiej. Zgodnie z ówczesną propagandą wielokrotnie podkreślano, że „nowa era historii Pragi” była związana z jej oswobodzeniem przez Armię Czerwoną. Dzięki zasłudze Związku Radzieckiego klasa robotnicza i „lud pracujący” mogli przejąć władzę państwową. Miasto pod kierownictwem partii komunistycznej mogło wreszcie pełnić funkcję domu dla pracujących.

Nowa Praga dla pracujących była związana z budową mostów, tuneli, nowych sieci komunikacyjnych prowadzących na przedmieścia, nowoczesnych osiedli, szpitali, szkół, żłobków, centrów rekreacyjnych i kulturalnych²⁵, wieżowców²⁶, ale także placów zabaw, zieleni między blokami mieszkalnymi, krytych poczekalni i placów dla manifestacji²⁷. Opinia publiczna była optymistyczna; rozwój miasta nie powodował obaw, ale przeciwnie potwierdzał sukces systemu.

Nowością była też funkcja edukacyjna miasta, upowszechnienie edukacji; w robotniczej Pradze mieli studiować w szkołach wyższych również robotnicy – rdzeń kształtowanej

²³ Zob. Chamrád 1951, s. 3; Kautský 1955, s. 2; Nekvasil 1956, s. 7.

²⁴ Zich 1950, s. 13.

²⁵ *Museum...* 1957, s. 30; *Průvodce* 1955, s. 9.

²⁶ Vojtěch 1955, s. 2.

²⁷ *Průvodce* 1955, s. 9; Fleissig 1951, s. 50; *K některým úkolům...* 1951, s. 64; zob. też: *Akční program...* 1948, s. 289; *Rodí se plány...* 1951, s. 481-482; Chamrád 1953, s. 278.

postępowej inteligencji²⁸. Oświatą szerokich warstw ludowych miały zajmować się także muzea, które często zdobywały przestrzenie po wywłaszczonych pałacach²⁹. Miasta miały być również miejscem wypoczynku; regularna migracja za wypoczynkiem poza miasto upowszechniła się dopiero w latach 70. Rady narodowe otworzyły ogrody przylegające do pałaców szlacheckich³⁰. Owa wizja poprawy miast nie dotyczyła jednak centrów, ale jedynie peryferii robotniczych³¹.

Zajmiemy się centrum miasta lub najpierw dzielnicami peryferyjnymi? Wcześniej błysk był tylko w centrum, natomiast na peryferiach... Dla kapitalistów, którzy siedzieli w rządzie oraz na ratuszu praskim, Praga to był tylko plac Wacława i najbliższe okolice. W cieniu romantycznego piękna i wspaniałych pałaców na ulicy widoczna była bieda,

zapraszał gości Pragi ówczesny *Przewodnik* z połowy lat 50.³² Pod hasłem zaspokojenia potrzeb ludu pracującego, dzielnice biedoty i proletariatu miały zastąpić wystawne części miasta. Karta cudownego socjalistycznego miasta przyszłości uwzględniała inwestycje na peryferiach miast, natomiast podupadały ich centra, marniał standard mieszkaniowy. Kolonie robotnicze (Na Krejčárku, na Žižkově, V Čině, wysokiej jakości kolonie Arizona w Jinonicach³³) miały zostać zrównane z ziemią, w celu „ukrycia starej biedy”³⁴. W tym samym czasie rozpoczęto budowę kilometrowych osiedli³⁵ z centralnym ogrzewaniem, elektrycznymi kuchenkami, by wymienić tu: Strašnice, Vršovice, Kobylisy (1947-1949), Petřiny (1954-1965), Chmelnice (1959-1960), Jarov (1959-1962), Červený Vrch (1960-1972), Hloubětín (1961-1965), Malešice (1961-1966), Spořilov (1961-1967), Zahradní Město (1962-1968), Pankrác (1962-1967), Novodvorská (1967-1971), Krč (1964-1971), Severní Město (Prosek (1964-1971), Kobylisy (1969-1973), Ďáblice (1969-1975), Bohnice (1972-1980), Čimice (1976-1986), Jižní Město (1972-1985), Jihozápadní Město (1977-1978)³⁶. Nowe sposoby wykorzystania obszaru miasta wymagały też nowej symboliki. Emblematem nowego miasta stały się fabryki i przodownicy pracy.

Potęźnie dymią kominy fabryczne na obrzeżach Pragi. Pociągi przywożą surowce i odjeżdżają załadowane nowymi produktami. Na stanowiskach pracy współzawodniczą nowi socjalistyczni ludzie,

²⁸ *Průvodce* 1955, s. 10.

²⁹ *Ibidem*. Zob. nadto: Richter 1957, s. 12.

³⁰ *Průvodce* 1955, s. 10.

³¹ Soukupová 2010, s. 41.

³² *Průvodce* 1955, s. 58.

³³ *Přišla řada...* 1956, s. 1.

³⁴ Soukupová 2009, s. 271. Zob. *Sen...* 1948, s. 500; Majerová 1955, s. 3; *Také Košíře...* 1956, s. 7.

³⁵ Dotyczy powstania osiedli praskich *Dějiny Prahy (Historia Prahi)* 1998, s. 455, 458-459.

³⁶ Míka Z. a kol. 1999, s. 245, 254-255, 258, 266-267, 269.

tak opisano własną ideę miasta robotniczego w *Przewodniku Pragi*³⁷. W głównym symbolu miasta – Zamku Praskim – od czerwca 1948 roku zamieszkał prezydent klasy robotniczej. Zamek na zewnątrz prezentował się jako korona robotnicza miasta:

Na zamek praski, niegdyś siedzibę władców i samowoli, i kiedyś tyle nienawidzoną przez klasę robotniczą, obecnie przychodzą codziennie tłumy ludzi pracujących. Stał się miejscem ich miłości i zaufania³⁸.

Oprócz Zamku i siedziby Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Czechosłowacji przy Bramie Prochowej robotniczą Pragę w miejskiej przestrzeni symbolizowała charakterystyczna dekoracja: pięcioramienna czerwona gwiazda umieszczona na zakładach i budynkach, czerwone sztandary³⁹, plakaty z portretami założycieli marksizmu-leninizmu oraz przedstawicieli partii komunistycznej, ale też architektura: wieżowce⁴⁰, domy w stylu realizmu socjalistycznego (hotel International, dziś Holiday Inn, z lat 1852-1957), blokowe osiedla⁴¹. Symbolem robotniczej Pragi stała się również Letná, którą od lutego 1951 roku pracownicy zaczęli zmieniać w czynnie społecznym⁴². W latach 70. przybyły kolejne znaczące budowle: autostrada z Pragi do Brna, most Klementa Gottwalda (1965-1973), metro (od 1974 r.), studio telewizyjne (Kavčí hory od 1962 r.), Szpital Dziecięcy w Motole (1960-1976), Dom Handlowy Kotva (1975 r.), hotel Intercontinental⁴³, w 1981 roku Pałac Kultury, w którym odbywały się zjazdy partii.

Ulice, place, bulwary i parki otrzymały imiona znanych przedstawicieli partii komunistycznych krajów obozu socjalistycznego (ul. Korunní w 1956 r. – Wilhelma Piecka)⁴⁴ lub przedstawicieli czeskiego odrodzenia narodowego (ruchu), którzy rzekomo jako pierwsi zauważyli potencjał tzw. warstw ludowych⁴⁵.

Robotnicza nowa Praga⁴⁶ potrzebowała jednak nie tylko nowych symboli, ale też nowej historii. Osią nowej praskiej pamięci stał się okres Karola IV, rewolucja husycka, rewolucyjny 1848 rok, odrodzenie narodowe (ruch narodowy), Pierwszy Maja, tzw. walka o Dom Ludowy (1920 r.), przez ówczesną historiografię uważana za impuls do założenia

³⁷ *Průvodce* 1955, s. 8. Zob. też: Chamrád 1951, s. 3, 4.

³⁸ *Průvodce* 1955, s. 11.

³⁹ Zob. *Vlajte...* 1955, s. 1.

⁴⁰ Soukupová 2009, s. 269.

⁴¹ *Ibidem*, s. 269, 271.

⁴² *Ibidem*, s. 275-276; Soukupová 2010, s. 45-46. Zob. *Čerpejme...* 1951, s. 133; *Letná první staveniště ...* 1951, s. 9.

⁴³ *Prahou socialistickou...*

⁴⁴ *Třída...* 1956, s. 2.

⁴⁵ Soukupová 2009, s. 269-270; Soukupová 2010, s. 40-41.

⁴⁶ Zob. Hlavsa 1960, s. 22.

partii komunistycznej (1921 r.), ogłoszenie nacjonalizacji (28.10.1945 r.) i tzw. Zwycięski Luty (1948 r.)⁴⁷. W pamięci historycznej Pragi podkreślany był w mieście Pierwszy Maja, głodujący bezrobotni mieszkańcy Pragi w czasie kryzysu gospodarczego lat 30., konspiracyjne komórki młodych komunistów, rozpędzane przez policję demonstracje komunistyczne⁴⁸. Nowo budowana pamięć o mieście realizowana była za pośrednictwem nowych instytucji: Miejsca Pamięci Narodowej na wzgórzu Vítkov (1950), Muzeum Aloise Jiráska (Obora Hvězda /Gwiazda/⁴⁹, 1952 r.)⁵⁰, pisarza, który spopularyzował obraz husytyzmu narodowego historiografa Františka Palackého. Bitwa pod Białą Górą (klęska czeskiego powstania stanowego, 1620 r.) była nadal postrzegana jako tragiczny punkt zwrotny w historii czeskiej. W 1962 roku rząd wpisał Białą Górę (letnią rezydencję Gwiazda i pole walki) na listę narodowych zabytków kultury⁵¹. W 1953 roku (21 stycznia) zostało otwarte Muzeum W. I. Lenina w Domu Ludowym z pięcioma płaskorzeźbami z brązu przedstawiającymi sceny z życia Lenina oraz sześcioma postaciami wojowników z Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej na attyce gmachu (miejsce praskiej konferencji Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji, 1912 r.)⁵². W tym samym roku powstało Muzeum Początków Ruchu Robotniczego w zajezdzie U kaštanu w Břevnově, gdzie 7 kwietnia 1878 roku odbył się pierwszy zjazd Czechosłowackiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej⁵³. Rok później (23 listopada 1954 r.) w budynku Praskiej Miejskiej Kasy Oszczędności zostało otwarte Muzeum Klementa Gottwalda z autentycznym gabinetem Gottwalda (ulica Rytířská)⁵⁴. W dwudziestu salach przedstawione zostały tzw. ludowe tradycje rewolucyjne (powstania chłopskie, 1848 rok, spontaniczne ruchy robotnicze) oraz historia czeskiego i międzynarodowego ruchu robotniczego⁵⁵.

Największą uwagę jednak skupiano na Miejscu Pamięci Narodowej. Miejsce Pamięci Narodowej na terenie zwycięskiej bitwy husytów zaczęto budować już w latach 30. (1933 r.) jako Wojskowy Instytut Historyczny i Muzeum Wojska Czechosłowackiego. Podczas okupacji służył wermachtowi jako magazyn wojskowy. Podczas uroczystości nazistowskich obchodzonych w czasie przesilenia letniego na wzgórzu Vítkov zapalano ogień. Po wojnie

⁴⁷ Dotyczy uznawanych tradycji historycznych: Hlavsa 1958a, s. 46, 54.

⁴⁸ *Kniha o Praze (Księga o Pradze)* 1963, s. 12-27.

⁴⁹ Muzeum powstało w ramach tzw. działań Jiráskových. Jego ojcem duchowym był minister Zdeněk Nejedlý. Biała Góra miała stać się miejscem „czeskiej sławy historycznej”. W 1964 roku zostało założone wspólne Muzeum Aloise Jiráska i Mikuláše Alše (Vorlíčková 1968, s. 37). Zob. też: Jirásková 1951, s. 257; Zápotocký 1951, s. 325.

⁵⁰ Novotný 1960, s. 44.

⁵¹ Pavel 1968, s. 4.

⁵² *Průvodce* 1955, s. 43, s. 49-50; Poche 1985, s. 209.

⁵³ *Průvodce* 1955, s. 36, s. 54-55; Soukupová 2010, s. 48-49. Zob. też: *Otevření musea...* 1953, s. 127; Hlavsa 1958b, s. 17.

⁵⁴ Soukupová 2010, s. 49.

⁵⁵ *Průvodce* 1955, s. 51-54.

przy budynku wzniesiono z brązu pomnik jeźdźca przywódcy husyckiego Jana Žižki (Bohumil Kafka)⁵⁶. Pomnik został odsłonięty 14 lipca 1950 roku w rocznicę bitwy na Vítkově⁵⁷. Na wzór Związku Radzieckiego, który pod ścianą Kremla pochował przedstawicieli rosyjskiej klasy robotniczej, Vítkov został wybrany jako miejsce ostatniego spoczynku nieznanego bohatera Dukelskiego oraz sławnych przedstawicieli czeskiej i słowackiej klasy robotniczej⁵⁸. Jako pierwsi zostali tu pochowani 17 maja 1951 roku Bohumír Šmeral, prawnik, założyciel partii komunistycznej i członek Międzynarodówki Komunistycznej, Josef Haken, nauczyciel, założyciel partii, poeta komunistyczny Stanislav Kostka Neumann i lekarz Bohuslav Urbenský, przewodniczący Stowarzyszenia Przyjaciół Związku Radzieckiego⁵⁹.

Na miejscach, które swoją krwią zbroczyli bojownicy Žižki przed ponad pięcioma wiekami w zwycięskiej walce przeciwko połączonej reakcji całego ówczesnego świata, spoczną ci, którzy całe swoje życie, każdą swoją ideę poświęcili walce robotników z wyzyskiwaczami, walce o lepszy, bardziej sprawiedliwy ład, czołowi bojownicy klasy robotniczej i Komunistycznej Partii Czechosłowacji,

powiedział przy tej okazji Václav Kopecký, Minister Informacji i Oświaty⁶⁰.

Miejsce Pamięci Narodowej stanie się naszą ścianą kremłowską, rewolucyjnym Slavinem, gdzie nasz lud będzie składał szczątki swoich najlepszych i szanowanych synów i córek,

obeцywał Jindřich Veselý⁶¹. Symbol walki na Dukli, gdzie żołnierze I Korpusu Armii Czechosłowackiej weszli na terytorium swojej ojczyzny (6 października 1944 r.), prezydent Klement Gottwald przypomniał jako dzień, kiedy zrodziło się hasło „Ze Związkiem Radzieckim na wieczne czasy!”⁶² Wielu mówców potem połączyło tradycję średniowieczną husycką ze współczesną robotniczą.

Dziś nasz lud pracujący pod przewodnictwem klasy robotniczej i partii komunistycznej, nauczony doświadczeniem przeszłości, rozbił w porę reakcję i na czele ze swoim prezydentem Klementem Gottwaldem pewnie i mocno dąży do celu, który przed sobą Taborcy widzieli tylko mgliście – do socjalizmu, do społeczeństwa bezklasowego⁶³,

⁵⁶ Novotný 1960, s. 63.

⁵⁷ Hojda, Pokorný 1997, s. 162.

⁵⁸ Kopecký 1951, s. 7-8.

⁵⁹ Veselý 1951, s. 11-14. Zob. *Čest průkopníkům...* 1951, s. 5.

⁶⁰ *Národní památník ...* 1951, s. 7.

⁶¹ Veselý 1951, s. 15.

⁶² Kohout 1951, s. 21.

⁶³ Durdík 1951, s. 29.

stwierdził dr Jan Durdík⁶⁴. Tradycję husycką miała przypominać również odbudowana Kaplica Betlejemaska (5 lipca 1954 r.)⁶⁵. Także ona stała się częścią tzw. nowej Pragi⁶⁶. W słynnych powojennych rozważaniach minister Zdeněk Nejedlý (1946 r.) charakteryzował komunistów jako nosicieli rewolucyjnych i postępowych tradycji narodowych⁶⁷. Husycki segment pamięci służył do potwierdzenia wiodącej roli klasy robotniczej w społeczeństwie⁶⁸. Tradycja Taborytów została uznana jako zarodek państwa ludowo-demokratycznego⁶⁹. Zdaniem Nejedlého społeczeństwo burżuazyjne celowo spowodowało upadek Kaplicy Betlejemskiej, aby stłumić rewolucyjne nastroje⁷⁰. Pozostałe muzea (w Pradze Muzeum miasta stołecznego Pragi) dodały do swoich wystaw ekspozycję ruchu robotniczego, partii komunistycznej, ruchu oporu podczas drugiej wojny światowej, prowadzonego przez partię komunistyczną, oraz powojennej budowy miasta⁷¹. Do miejsc pamięci partii komunistycznej należał przede wszystkim dom U Záborských (Karlín – miejsce konstituującego się zjazdu KPCz, 14-16 maja 1921 r.), Dom Narodowy (Smíchov – miejsce VII Zjazdu połączeniowego, 1936 r.) i dom nr 32 Na Maninách (miejsce V Zjazdu – 1929 r.)⁷².

Nową pamięć miały utwierdzać także pomniki i rzeźby. Największe znaczenie przywiązywano do pomnika Józefa Wissarionowicza Stalina na Letenské pláni (1955-1962)⁷³. Zwycięski projekt rzeźbiarza Otakara Švece został nagrodzony, ponieważ łączył Stalina z ludem⁷⁴. W 1950 roku doczekał się swojego pomnika poeta Jan Neruda,⁷⁵ w 1951 roku Josef Mánes⁷⁶. W 1955 roku została odsłonięta rzeźba poświęcona odrodzeniowej pisarce Boženě Němcovej wykonanej przez Karla Pokorného⁷⁷.

W dniu 8 września 1953 roku, w rocznicę egzekucji Julia Fučíka, dziennikarza komunistycznego, po wojnie bohatera narodowego, został otwarty Park Kultury i Wypoczynku

⁶⁴ Od 1954 roku do marca 1962 znajdowało się tu Mauzoleum Klementa Gottwalda (Hojda, Pokorný 1997, s. 162).

⁶⁵ Soukupová 2009, s. 281-282. Zob. Vrkoč 1952a, s. 137.

⁶⁶ *Průvodce* 1955, s. 57; Kubiček 1955, s. 3; *Ve svatyni..* 1955, s. 1.

⁶⁷ Nejedlý 1946; Soukupová 2013, s. 29-31.

⁶⁸ Zob. Spáčil 1950, s. 7.

⁶⁹ Soukupová 2013, s. 28-30. Dotyczy innego znaczenia tradycji husyckiej po drugiej wojnie światowej: Soukupová 2013, s. 28-33.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 32.

⁷¹ *Průvodce* 1955, s. 27-30.

⁷² *Památná místa dějin...* 1951; *Památná místa bojů...* 1951, s. 213-214.

⁷³ *Památník...* 1955, s. 1.

⁷⁴ Hojda, Pokorný 1997, s. 209-210; Soukupová 2010, s. 45-46. Dotyczy pomnika Stalina: Soukupová 2009, s. 278-279; *Praha bude mít pomník...* 1950, s. 6-7; Vrkoč 1952b, s. 354.

⁷⁵ *Průvodce* 1955, s. 43.

⁷⁶ Poche 1985, s. 126. Zob. też: 1951, *Praha splácí...* 1951, s. 11.

⁷⁷ Novotný 1960, s. 30. Zob.: *Pomník B. Němcové* 1955, s. 1.

Julia Fučíka⁷⁸. Ochrona zabytków, ogłoszona jako interes publiczny, uwzględniała powstanie rezerwatów zabytków⁷⁹. Najbardziej znaczącym z nich stała się Mała Strana (1951 r.)⁸⁰. Wiele uwagi poświęcono również Zamkowi Praskiemu oraz Teatrowi Narodowemu, dotychczas rzekomo służącym rozrywce burżuazji. Nowym wzorem teatru miał zostać teatr rosyjski, wystawiający sztuki dla robotników⁸¹. W przeciwieństwie do tego dzielnice robotnicze nie były postrzegane jako cenne historycznie. Zostały przeznaczone do przebudowy lub do rozbiórki.

Jako symbol robotniczej Pragi traktowane były także nowe święta Bożego Narodzenia. Na początku lat 50., w 1952 roku na krótko Bożego syna („Ježíška”) przynoszącego czeskim dzieciom prezenty zastąpił Dziadek Mróz – symbol dostatku w społeczeństwie socjalistycznym⁸².

Symbolicznej okupacji miasta towarzyszyły również liczne represje. Wiosną 1946 roku w partii komunistycznej było zrzeszonych 11,6% mieszkańców Pragi⁸³. W powojennych wyborach do rad narodowych było ośmiu komunistów z trzynastu lokalnych rad narodowych⁸⁴. W majowych wyborach do Zgromadzenia Narodowego w 1946 roku głosowało na komunistów 36% mieszkańców Pragi⁸⁵. Zwycięstwo partii komunistycznej znalazło odzwierciedlenie w wysiłkach zajęcia przestrzeni miasta także w rzeczywistości. Po przewrocie lutowym doszło do jednej z pierwszych czystek politycznych w magistracie⁸⁶. W kwietniu 1948 roku zostały wydane dekrety, na podstawie których nacjonalizowano zakłady pracy zatrudniające powyżej 50 pracowników⁸⁷. W maju następnego roku Rudolf Slánský, sekretarz generalny partii, przedstawił na V Konferencji Wojewódzkiej o administracji ludowej plan zmiany struktury społecznej stolicy:

Praga musi być miastem ludu pracującego... Stworzymy plan systematycznego wzmacniania udziału klasy robotniczej w ludności Pragi i będziemy wytrwale i szybciej niż kiedykolwiek wypierać z Pragi wszystkie elementy pasożytnicze i reakcyjne. Analiza społeczna i klasowa Pragi pokazuje, że odsetek pracowników w stosunku do całej populacji wynosi tylko 30 procent. To jest nieproporcjonalna liczba członków rządzącej klasy robotniczej, która musi

⁷⁸ *Kniha o Praze (Książka o Pradze)* 1963, s. 208. Zob. *Za krásnější...* 1954, s. 216-217.

⁷⁹ Rozporządzenie w sprawie rezerwatów zabytków wydało Ministerstwo Szkolnictwa, Nauki i Sztuki w 1950 roku. *Lidová správa...* 1951, s. 196.

⁸⁰ *Malá Strana...* 1957, s. 47. Zob. też: Hlavsa 1957, *Sedm století...*, s. 10-11.

⁸¹ *Průvodce* 1955, s. 41.

⁸² Soukupová 2009, s. 280; Franc 2008. Zob. też: *Co přichystal...* 1952, s. 414-415; *Děda Mráz...* 1953, s. 398.

⁸³ *Dějiny Prahy (Historia Prahi)* 1998, s. 417.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 417.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 417-418.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 450-451. Zob. *Kabát* 1948, s. 267.

⁸⁷ *Dějiny Prahy* 1998, s. 463.

nadawać charakter i ton stolicy. Nasi przodownicy, elita klasy robotniczej, musi mieć prawo pierwszeństwa do najlepszych mieszkań⁸⁸.

W październiku 1949 roku rozpoczęto działania T-43, w ramach których Praga miała zostać oczyszczona z elementów reakcyjnych⁸⁹. Na początku lat 50., w latach 1951-1953, podjęto działania B – wysiedlenie rodzin „wrogich” oficerów armii czechosłowackiej⁹⁰. Pragę musiało opuścić 3700-4 tys. osób. Ich mieszkania otrzymali oficerowie wojska, służby bezpieczeństwa państwa i działacze partii komunistycznej⁹¹.

Podsumowanie

Urbanizacja i jej podstawa – industrializacja – przebiegły na ziemiach czeskich z opóźnieniem w stosunku do Europy Zachodniej⁹². Zakładowe kolonie robotnicze, budowane od lat 90. XIX wieku (Záběhllice 1904 r. według wzoru angielskiego⁹³), charakteryzowała już solidność budowlana⁹⁴. Mimo to po drugiej wojnie światowej istniało przekonanie, że przedmieścia nie stanowią cennej pod względem historycznym części miasta⁹⁵. Niewątpliwie przyczyniło się do tego zanieczyszczone powietrze, dym i hałas oraz komunikacja w przemysłowych obszarach miasta⁹⁶. Przedmieścia były postrzegane jako produkt gorączki przedsiębiorczości⁹⁷. Nowa fala urbanizacji po drugiej wojnie światowej (budowa osiedli) w sposób obiektywny poprawiła standard mieszkaniowy pracowników fizycznych, którzy opuścili stare mieszkania w domach galeriowych z toaletą przypadającą na jedno piętro. Jednocześnie towarzyszył jej upadek kultury; kultura na najwyższym poziomie została zastąpiona ludową rozrywką dla każdego, kulturalne zachowania stanowiły wyjątek. W przedmowie do książki o Pradze *Pełna piękna, chwała i przeklęciem bogata ... Prago! z 1948 roku w końcowej części podkreślone zostało znaczenie ludowej*

⁸⁸ *Pražská konference...* 1949, s. 3; także: *Akční program...* 1949, s. 1; Richter 1949, s. 1. Zob. nadto: *Přidělování nových bytů* 1951, s. 173.

⁸⁹ *Dějiny Prahy* 1998, s. 250.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 445.

⁹¹ Kaplan 1992.

⁹² Macháčová, Matějček 2009, s. 22.

⁹³ Kotěra 1921, s. 1-2.

⁹⁴ Macháčová, Matějček 2009, s. 39.

⁹⁵ W *Przewodniku historycznym po Pradze* Bedřicha Ševčíka (1946) pominięto je.

⁹⁶ Wchodzę na wzgórze Vítkov, aby popatrzeć na inną Pragę... Wielki praski prospekt otula tu dworzec pod wzgórzem stałymi zasłonami gryzącego dymu. Tutaj wciska się do oczu obcesowość rzeczy surowych oraz nieład, tymczasowość wieje z zakopconych tyłów domów, których monstualne bloki sypią sadze na zieleni wzgórza. Komin dymią, aż do wnętrza miasta wdzierają się tory kolejowe, przynosząc mu hałas i zamieszanie. Tutaj można zobaczyć negliż funkcjonowania dużego miasta..., tak opisał widok na praski Žižkov V. V. Štech i J. Ehm (Štech, Ehm 1948, s. 23).

⁹⁷ *Ibidem*, s. 31.

Pragi, która określa losy narodu i państwa⁹⁸. Rzeczywistość była inna. Faktycznym trybem życia klasy robotniczej system się nie interesował. Realistyczny obraz jej życia, zmateriałizowany właśnie w zamieszkiwaniu na peryferiach, został zastąpiony przez wypaczony obraz historii klasy robotniczej. Jego osią były pomniki walki klasy robotniczej, które też nie były bezpieczne. W 1955 roku np. w związku z budową komunikacji został częściowo zburzony dom U kaštanu⁹⁹. Mit robotniczej Pragi rodził się z represji wobec politycznych niepewnych warstw burżuazyjnych, które miały być wysiedlone z Pragi, albo przynajmniej przeniesione do jej dzielnic robotniczych i tu – przebywając w kontakcie z robotnikami – reedukowane. Często mit robotniczej Pragi był odrzucany przez krytyczny mit Pragi burżuazyjnej. Znaczenie tego miasta miało być zatem osłabione. Część władzy została Pradze odebrana celowo po powstaniu krajów (1960 r.).

Przebudowa na dużą skalę dzielnicy Žižkov nie została – na szczęście – zrealizowana według jej pierwotnego zakresu. Zwolennicy starego Žižkova wskazywali na deprymującą blokową zabudowę, utratę ludzkiego wymiaru, niepewność nowej przestrzeni i poczucie bezpieczeństwa, jaką wywoływały stare zabudowania¹⁰⁰. Po 1989 roku ich głos został po raz pierwszy wysłuchany. Peryferie zaczęły być stopniowo postrzegane jako wartościowe pod względem urbanistycznym i architektonicznym. Dywanowa rozbiórka galeriowców, oznaczona jako „barbarzyństwo kultury w samym sercu miasta”¹⁰¹, została zastąpiona przez ich modernizację.

W niniejszych badaniach zainteresowano się z pomocą metody historycznej problemem znaczenia szerokich zmian historycznych (szczególnie przewrotem politycznym w Czechosłowacji w 1948 r.) w odniesieniu do czeskiej i czechosłowackiej metropolii Pragi. Objęły one jej nowy wygląd, charakter polityczno-społeczny, symbolikę. W centrum badania etnologicznego (historyczno-antropologicznego) znalazło się konkretne dzieło ludzkie (miasto) przekształcane za pomocą budowlanego entuzjazmu nowych inżynierów społecznych i w wyniku represji. Doświadczenia historyczne czeskiej stolicy można przenieść również na inne miasta epoki radykalnego socjalizmu. Do ogólnie przyjętych zmian po szerokim przewrocie społeczno-politycznym można zaliczyć aktywizację snu o idealnym mieście, nowy entuzjazm budowlany, wysiłki na rzecz ustanowienia nowej symboliki miasta (zmiana nazw przestrzeni publicznych, nowe atrakcje, nowe zabytki, instytucje pamięci /muzea/). Jako powszechnie obowiązujące zmiany po przejściu do totalitaryzmu można wyróżnić represje wobec przeciwników politycznych oraz przymusowe przesiedlanie ludności.

Wraz z angielskim historykiem Peterem Burkiem zapytaliśmy się, jak przenosi się w czasie oraz wykorzystuje pamięć publiczną¹⁰². W przypadku czeskiej stolicy (ale też

⁹⁸ Ibidem, s. 8, 18.

⁹⁹ Poche 1985, s. 383.

¹⁰⁰ *Seminář...* 1990, s. 9.

¹⁰¹ Ibidem, s. 38.

¹⁰² Burke 2006, s. 53.

innych czeskich miast) można jako szczególne i osobliwe scharakteryzować wysiłki inżynierów społecznych w zakresie wywłaszczenia tradycji historycznych (w tym w treści monitorowanej tradycji industrializacji) na rzecz nowego systemu. System „polutowy” w Czechosłowacji również próbował osłaniać interpretowaną historię. To stwierdzenie jest zgodne z opinią historyka francuskiego Jacqua Le Goffa na temat pamięci zbiorowej jako narzędzia mocarstwowości i celów¹⁰³. Wydaje się, że inne społeczeństwa socjalistyczne tak wielkiego zapotrzebowania legitymizacji historii nie miały.

W tym sensie, czyli w badaniu, nie chodziło o historię polityczną ruchu komunistycznego, ale o próbę interpretacji nowego działania miejskiej polityki komunalnej, całkowicie podporządkowanej nowemu przywództwu politycznemu. Tekst odzwierciedla wiedzę Marca Augé, francuskiego etnologa współczesnego miasta, że „wszelka tożsamość jest tworzona w drodze negocjacji z różnymi odmiennościami”¹⁰⁴; w naszym przypadku z poprzednim rozwojem, z poprzednimi tradycjami, z miastami w państwach kapitalistycznych. Augé jednak także charakteryzował miasto jako „symbolizowaną przestrzeń”¹⁰⁵. Potrzeba własnej historii, znaków i symboli ma oczywiście zastosowanie do miasta po każdej zmianie historycznej; w przypadku miasta socjalistycznego (Pragi) można nawet rozważać „poczucie przepełnienia”¹⁰⁶. Badanie przedstawia także praską koncepcję miejsc pamięci lub raczej miejsc pamiątkowych historyka francuskiego Pierra Nory, a ostatecznie nawet koncepcję przenikania pamięci i tożsamości¹⁰⁷.

¹⁰³ Le Goff 2007, s. 111.

¹⁰⁴ Augé 1999, s. 93.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 110.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 121.

¹⁰⁷ Assmann 2001, s. 17; 2005, s. 132-133.

Bibliografie

- Akční program...* 1948, *Akční program ústředního Národního výboru hlav. města Prahy*, „Věstník hlavního města Prahy”, Vol. 51, No. 13, s. 289.
- Akční program...* 1949, *Akční program pražské lidové správy*, „Praha”, Vol. 52, No. 27, s. 1.
- Assmann J. 2005, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, Beck, München.
- Assmann J. 2001, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Prostor, Praha.
- Augé M. 1999, *Antropologie současných světů*, Atlantis, Brno.
- Burke P. 2006, *Historie jako sociální paměť*, [w:] Burke, P., *Variety kulturních dějin*, Wydawnictwo CDK, Brno, s. 50-66.
- Co přichystal...* 1952, *Co přichystal děda Mráz letos Pražanům*, „Nová Praha”, Vol. 55, No. 25-26, s. 414-415.
- Čerpejme...* 1951, *Čerpejme z dosavadních zkušeností na Letné*, „Nová Praha”, Vol. 54, No. 7, s. 133.
- Čest průkopníkům...* 1951, *Čest průkopníkům socialistických zítřků*, „Rudé právo”, No. 115, s. 5.
- Děda Mráz...* 1953, *Děda Mráz – posel hojnosti*, „Nová Praha”, Vol. 56, No. 25-26, s. 398.
- Dějiny Prahy II...* 1998, *Dějiny Prahy II. Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*, Paseka, Praha, Litomyšl.
- Durdík J. 1951, *Bitva na Vítkově*, [w:] *Národní památník na hoře Vítkově*, Osvěta, Vydavatelství Ministerstva informací a osvěty, Praha, s. 24-29.
- Fleissig J. 1951, *Vzbůru na první stavenišť*, „Nová Praha”, Vol. 54, No. 3, s. 50.
- Franc M. 2008, *Šťastné a bohaté! Vánoce v českých zemích v padesátých a šedesátých letech jako svátky konzumu*, [w:] Tůma, O., Vilímek, T. (red.), *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha, s. 240-256.
- Hlavsa V. 1957, *Sedm století Malé Strany*, „Nová Praha”, Vol. 7, No. 13, s. 10-11.
- Hlavsa V. 1958a, *Nové Město pražské*, Sportovní a turistické nakladatelství, Praha.
- Hlavsa V. 1958b, *Po stopách dělnického hnutí*, „Nová Praha”, Vol. 8, No. 7, No. 8, s. 17.
- Hlavsa V. 1960, *Praha očima staletí*, Orbis, Praha.
- Hojda Z., Pokorný J. 1997, *Pomníky a zapomnětky*, 2. vydání, Paseka, Praha, Litomyšl.
- Horská P., Maur E., Musil J. 2002, *Zrod velkoměsta, Urbanizace českých zemí a Evropa*, Paseka, Praha, Litomyšl.
- Horská-Vrbová P. 1970, *Pražský průmysl v druhé polovině 19. století*, [w:] *Pražský sborník historický 1969-70*, Orbis pro Archív hlavního města Prahy, Praha, s. 52-69.
- Chamrád V. 1951, *Za novou krásnou Prahu*, „Nová Praha”, Vol. 54, No. 1, s. 3-5.
- Chamrád V. 1953, *Praha zítřka*, „Nová Praha”, Vol. 56, No. 18, s. 278.
- Jirásková A. 1951, *Praha splácí dluh Jiráskovi*, „Nová Praha”, Vol. 54, No. 14, s. 257.
- Kabát J. 1948, *Pohled do pražské osvěty*, „Věstník hlavního města Prahy”, Vol. 51, No. 12, s. 267.
- Kalinová L. 2004, *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945-1948, Česká společnost po roce 1945*, sv. 1, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha.

- Kaplan K. 1992, *Akce B – vystěhování „státně nespolehlivých osob“ z Prahy, Bratislavy a dalších měst 1952–1953. Dokumenty a seznamy*, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, Praha.
- Kautský F. 1955, *Staví se nové město*, „Večerní Praha“, Vol. I, No. 6, s. 2.
- Klímová D. i in. 1981, *Život dělnictva a proletářská kultura v buržoazní republice*, [w:] *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, Academia, Praha, s. 259–291.
- Klusáková L. 1986, *Evropská města na prahu kapitalismu*, Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica Monographia CIV – 1984, Univerzita Karlova, Praha.
- K některým úkolům...* 1951, *K některým úkolům organizací KSČ v Praze*, „Nová Praha“, Vol. 54, No. 4, s. 64.
- Knihy o Praze...* 1963, *Knihy o Praze*, Orbis, Praha.
- Kohout J., Vančura J. 1986, *Praha 19. a 20. století*, Wydawnictwo Státní Nakladatelství Technické Literatury, Praha.
- Kohout V. 1951, *Neznámý československý bojovník*, [w:] *Národní památník na hoře Vítkově*, Osvěta, Vydavatelství Ministerstva informací a osvěty, Praha, s. 16–23.
- Kopecký V. 1951, *Národní památník na hoře Vítkově*, Osvěta, Vydavatelství Ministerstva informací a osvěty, Praha, s. 7–8.
- Kotěra J. 1921, *Dělnické kolonie*, Knihovna „Stavitele“, sv. 1, „Stavitel“, Praha.
- Kubíček A. 1955, *Husův Betlem*, „Večerní Praha“, Vol. I, No. 8, s. 3.
- Le Goff J. 2007, *Paměť a dějiny*, Argo, Praha.
- Letná první staveniště...* 1951, *Letná první staveniště socialistické Prahy*, Ústřední národní výbor hlavního města Prahy, Praha.
- Lidová správa...* 1951, *Lidová správa zachraňuje pražské památky*, „Nová Praha“, Vol. 54, No. 10–11, s. 196.
- Machačová J., Matějček J. 2009, *Město a městská společnost v českých zemích v 19. století*, [w:] Kladiwa P., Zářický A. (red.), *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*, Ostravská univerzita v Ostravě, Ostrava, s. 20–42.
- Majerová M. 1955, *Která je krásnější?*, „Večerní Praha“, Vol. I, No. 1, 1. 4., s. 3.
- Malá Strana...* 1957, *Malá Strana. Z minulosti pražského podhradí*, Sportovní a turistické nakladatelství, Praha.
- Míka Z. 1975, *Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu*, [w:] *Pražský sborník historický IX*, Orbis, Archív hlavního města Prahy, Praha, s. 78–145.
- Míka Z. a kol. 1999, *Dějiny Prahy v datech*, Mladá fronta, Praha.
- Moravcová M. 1983, *Formování společenských aktivit dělnictva v prostředí velkého města 2. poloviny 19. století*, [w:] *Město v české kultuře 19. století*, Studie a materiály I, Národní galerie, Praha, s. 69–77.
- Museum ...* 1957, *Museum hlavního města Prahy*, Sportovní a turistické nakladatelství, Praha.
- Národní památník ...* 1951, *Národní památník na hoře Vítkově*, Osvěta, vydavatelství Ministerstva informací a osvěty, Praha.
- Nejedlý Z. 1946, *Komunisté – dědici velkých tradic českého národa*, Kulturně propagační oddělení Ústředního výboru KSČ Svoboda, Praha.

- Nekvasil M. 1956, *Libeň včera a zítra*, „Nová Praha”, Vol. 59, No. 10, s. 7.
- Novotný J. 1960, *Pražské sady*, Sportovní a turistické nakladatelství, Praha.
- Otevření musea ...* 1953, *Otevření musea počátků dělnického hnutí*, „Nová Praha”, Vol. 56, No. 53, s. 127.
- Pavel J. 1968, *Národní kulturní památka Bílá hora, bojiště a letohrádek Hvězda s oborou*, [w:] *Bílá hora národní kulturní památka*, Olympia, Praha, s. 3-4.
- Památná místa bojů ...* 1951, *Památná místa bojů dělnické třídy*, „Nová Praha”, Vol. 54, No. 12, s. 213-214.
- Památná místa dějin ...* 1951, *Památná místa dějin naší strany*, „Rudé právo”, No. 113.
- Památník upřímné ...* 1955, *Památník upřímné vděčnosti*, „Večerní Praha”, Vol. I, No. 26, s. 1.
- Pavelčíková N. 2010, *Mýtus Ostravy – ocelového srdce socialistického Československa*, [w:] Soukupová, B., Novotná, H., Jurková, Z., Stawarz, A. (red.), *Evropské město. Identita, symbol, mýtus*, ZING PRINT, Bratislava, s. 54-63.
- Pešek J. 1999, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1920*, Documenta Pragensia, Monographia, Vol. 9, Scriptorium, Praha.
- Poche E. 1985, *Prahou krok za krokem*, Panorama, Praha.
- Pomník B. Němcové* 1955, *Pomník B. Němcové*, „Večerní Praha”, Vol. I, No. 49, s. 1.
- Praha bude mít pomník* 1950, *Praha bude mít pomník generalissima J. V. Stalina*, „Praha”, Vol. 53, No. 1, s. 6-7.
- Praha splácí ...* 1951, *Praha splácí dluh svým předkům*, „Nová Praha”, Vol. 54, No. 1, s. 11.
- Prahou socialistickou a historickou* (b.d.), *Prahou socialistickou a historickou*, Odbor obchodu a cestovního ruchu Národního výboru hlavního města Prahy, Praha.
- Pražská konference ...* 1949, *Pražská konference o lidové správě*, „Praha”, Vol. 52, No. 21, s. 3.
- Průvodce Prahou* 1955, *Průvodce Prahou*, Státní tělovýchovné nakladatelství, Praha.
- Přidělování nových bytů* 1951, *Přidělování nových bytů*, „Praha”, Vol. 54, No. 9, s. 173.
- Přišla řada ...* 1956, *Přišla řada na nouzovky*, „Večerní Praha”, Vol. 2, No. 235, 3. 10., s. 1.
- Richter, A. 1949, *Akční plán referátu pro informace, osvětu a tělesnou výchovu*, „Praha”, Vol. 52, No. 31, s. 1.
- Richter, A. 1957, *Využijme zabrad ke kulturní práci*, „Nová Praha”, Vol. 7, No. 14, s. 12.
- Robek A., Moravcová M., Štastná J. (red.) 1981, *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848-1939*, Academia, Praha.
- Rodí se plány...* 1951, *Rodí se plány socialistického města*, „Nová Praha”, Vol. 54, No. 25-26, s. 481-482.
- Seminář ...* 1990, *Seminář k aktuálním problémům přestavby Žižkova II.*, Obvodní národní výbor Praha 3, Svaz českých architektů, Dům techniky ČSVTS Praha, Praha.
- Sen...1948, *Sen, který se stane skutečností*, „Věstník hlavního města Prahy”, Vol. 51, No. 22, s. 500.
- Schott, D. 2008, *Stadt und Moderne. Die Stadt als Modernisierungssagent?*, [w:] Schneider, U., Raphael, L. (red.), *Dimensionen der Moderne*, Festschrift für Christof Dipper, Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Wien, s. 459-479.
- Soukupová B. 2009, *Father Frost Welcomes You or the Myth of New Prague as a Beautiful City in a Socialist Way*, „Urban people”, Vol. 11, No. 2, s. 263-290.

- Soukupová B. 2010, *Paměť sovětizovaného města (příklad Prahy)*, [w:] Soukupová, B., Novotná, H., Jurková, Z., Stawarz, A. (red.), *Evropské město. Identita, symbol, mýtus*, ZING PRINT, Bratislava, s. 36-53.
- Soukupová B. 2013, *Místo husitské tradice v moderní české společnosti: základní kámen národní identity?*, [w:] Soukupová, B., Nosková, H., Bednařík, P. (red.), *Paměť – národ – menšiny – marginalizace – identity I*, Urbánní studie, sv. 6, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlově v Praze, Praha, s. 9-40.
- Spáčil B. 1950, „Praha”, Vol. 53, No. 19-20, s. 7.
- Ševčík B. 1946, *Historický průvodce Prahou*, Občanská knihtiskárna v Praze, Praha.
- Štech V. V., Ehm J. 1948, *Krásy plná, slávou i kletbou bohatá... Praho! Pohledy na minulost i přítomnost města*, Družstevní práce, Praha.
- Také Košíře...* 1956, *Také Košíře rozkvétají do krásy*, „Nová Praha”, Vol. 59, No. 21, s. 7.
- Třída...* 1956, *Třída Wilhelma Piecka*, „Večerní Praha”, Vol. 2, No. 1, s. 2.
- Urban O. 1982, *Česká společnost 1848-1918*, Svoboda, Praha.
- Veselý J. 1951, *Pantheon revoluce*, [w:] *Národní památník na hoře Vítkově*, Osvěta, Vydavatelství Ministerstva informací a osvěty, Praha, s. 11-15.
- Ve svatyni...* 1955, *Ve svatyni národa*, „Večerní Praha”, Vol. I, No. 89, s. 1.
- Vlajte ...* 1955, *Vlajte, vítězné prapory!* „Večerní Praha”, Vol. I, No. 24, s. 1.
- Vojtěch J. 1955, *Výšková budova v Praze*, „Večerní Praha”, Vol. I, No. 21, s. 2.
- Vorlíčková M. 1968, *Stálá expozice „Národní kulturní památka Bílá hora” v Letohrádku Hvězda*, [w:] *Bílá hora národní kulturní památka*, Olympia, Praha, s. 23-37.
- Vrkoč, V. 1952a, *Betlemská kaple vstává z trosek zapomnění*, „Nová Praha”, Vol. 55, No. 14, s. 137.
- Vrkoč V. 1952b, *Pomník lásky, úcty a vděčnosti*, „Nová Praha”, Vol. 55, No. 21-22, s. 354.
- Za krásnější ...* 1954, *Za krásnější a bohatší život všech pracujících*, „Nová Praha”, Vol. 57, No. 13, s. 216-217.
- Zápotocký, A. 1951, *Jiráskovo museum ve Hvězdě otevřeno*, „Nová Praha”, Vol. 54, No. 18, s. 325.
- Zich R. 1950, *Masově rozvineme kritiku a sebekritiku*, „Praha”, Vol. 53, No. 2, s. 13.

